

METROPOLINIŲ CENTRŲ PRIEMIESČIO KRAŠTOVAIZDŽIO APSAUGOS IR PLANAVIMO KLAUSIMAI

Giedrė I. Laukaitytė-Malžinskienė

Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,

Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lietuva

El. paštas laukaitytegiedre@hotmail.com

Įteikta 2012 03 29; priimta 2012 05 15

Santrauka. Svarstomi Europos kraštovaizdžio konvencijoje keliami reikalavimai, Lietuvos įsipareigojimai juos įgyvendinti tobulinant bendro ir konkretaus pobūdžio politines ir teises priemones, skirtas šalies kraštovaizdžiui apsaugoti, tvarkyti ir planuoti. Straipsnyje kraštovaizdžio apsaugą siūloma orientuoti į būdingų kraštovaizdžio ypatybių išsaugojimą ir palaikymą, kai tvarios plėtros siekiama planuojant kraštovaizdį. Aptariamos opios metropolinių centrų priemiesčio kraštovaizdžio formavimo problemos. Rengiant miestų ir rajonų savivaldybių bendruosius planus, rajoninius Kraštovaizdžio planus, priemiesčio kraštovaizdžio charakterio išsaugojimo klausimai nepakankamai respektuojami, todėl siūlomas integruotų kraštovaizdžio apsaugos ir užstatymo plėtros priemonių sukūrimas ir jų įdiegimas į šalies planavimo praktiką. Taikydami šias priemones žemės valdytojai ir projektuotojai geriau suprastų siūlomų sprendinių poveikį kraštovaizdžiui, nustatytų tinkamiausias priemiesčio užstatymo formas, jas harmoningai įterpdami į kraštovaizdinį kontekstą. Kraštovaizdžio apsaugos kriterijumi paremta tvari priemiesčių plėtra turėtų tapti priemone, padedančia įgyvendinti tiek miesto, tiek rajono gyventojų gyvenimo kokybės siekius.

Reikšminiai žodžiai: didmiestis, priemiestis, metropolinis arealas, metropolizacija, tvari plėtra, kraštovaizdžio charakteris.

Įvadas

Dėmesys kraštovaizdžiui planuojant urbanistinę plėtrą nėra naujas dalykas, tačiau tvarios plėtros idėjų kontekste jis įgauna ypatingą svarbą. Šiandien kraštovaizdis svarbus ne tik kaip gražus peizažas – jis sujungia vietovės gamtą, kultūrą, praeitį ir dabartį, suteikia žmonėms materialines vertybes, dvasinę pilnatvę ir estetinį pasigėrėjimą. Kraštovaizdžio ypatumai lemia miestų, kuriuose gyvename, individualumą, todėl jis turi būti vertinamas aplinkos fizinės ir dvasinės kokybės požiūriu. Europos kraštovaizdžio konvencija nurodo, kad kraštovaizdis yra svarbi gyvenimo kokybės dalis miesto ir kaimo vietovėse. Plintant urbanizacijai kraštovaizdis nuolat keičiasi ir tai yra normalus civilizacijos evoliucijos reiškinys, tačiau metropolizacija priemiesčio kraštovaizdį dažnai keičia nepageidaujama linkme. Metropolizacija – tai išcentrinis lokalizacinis gyventojų mobilumas, kuriantis „išskydusias“ erdves, kurios tvarios plėtros požiūriu yra nepageidautinas procesas. Rinkos sąlygomis Lietuvoje platų mastą įgavo

išorinė migracija į priemiesčius ir sodybinės statybos procesai (Pakalnis 2008; Juškevičius 2003; Daunora 2010). Naujų sodybinių namų kvartalai ardo paveldėtą gamtinio kraštovaizdžio charakterį ir būdingą vizualinę individualumą. Šie užstatymo sklidimo priemiesčio kraštovaizdyje procesai ryškiausi didmiesčių išorinėje aplinkoje. Dispersinis užstatymas kuria gyvenamąsias zonas, neturinčias racionalios struktūros, kraštovaizdinio identiteto. Išaugęs poreikis valdyti ir reguliuoti priemiesčio kraštovaizdžio urbanizaciją verčia specialistus ieškoti kompleksinių kraštovaizdžio formavimo – pažinimo, analizės, vertinimo, apsaugos ir planavimo – priemonių, kurias taikydami savivaldybių planuotojai ir projektuotojai kreiptų daugiau dėmesio į siūlomų sprendinių poveikį kraštovaizdžiui. Straipsnio tikslas – apibrėžti priemiesčio kraštovaizdžio formavimo metodinius apsaugos ir užstatymo plėtros jame reguliavimo principus ir priemones bei jų galimą įdiegimą į šalies urbanistinio planavimo sistemą.

LR kraštovaizdžio politika

Plėtos nuoseklumas ir tvarumas – viena iš aktualiausių kraštovaizdžio planavimo sąlygų. Įgyvendinant Kraštovaizdžio konvenciją, Lietuvos kraštovaizdžio politikoje numatyta nustatyti ir įvertinti įvairių istorinių laikotarpių požymius išlaikiusius įvairaus teritorinio lygmens kraštovaizdžio arealus, kurie šalies kontekste turi skirtingą vertę ir plėtos potencialą. Kraštovaizdžio vertė siejama su numatoma plėtoti funkcija, tačiau kraštovaizdžio funkcinė vertė neatspindi kraštovaizdžio urbanizacijos ar užstatymo galimybių kraštovaizdžio charakterio išsaugojimo požiūriu. Užstatymo plėtos kraštovaizdyje potencialas turi būti nustatomas remiantis būdingais kraštovaizdžio bruožais. Deja, LR kraštovaizdžio politikoje nepakankamai išaiškinta kraštovaizdžio kokybės svarba (LR kraštovaizdžio ... 2004). Kraštovaizdžio charakterio ir funkciniai aspektai aprašomi bendrai, neišskiriant kraštovaizdžio charakterio formavimo metodų. Nepaisant to, kad dokumente kraštovaizdžio kokybės tikslai formuluojami ir pagal siektinus etalonus, diferencijuotus funkcinio naudojimo prioritetus, ir pagal kraštovaizdžio teritorinės erdvinės struktūros būdingus bruožus, jie nustatomi tik naujai formuojamam funkciniam kraštovaizdžio tipui. Būtų tikslinga kraštovaizdžio charakterio formavimą ir funkcinio kraštovaizdžio formavimą išskirti į du atskirus planavimo uždavinius. Pirmuoju iš jų būtų siekiama kompleksiskai įvertinti tiek morfologinius, tiek percepcinius priemiesčio kraštovaizdžio planavimo veiksmus, kurie yra itin svarbūs nustatant didmiesčių ir mažesnių miestų priemiesčių kraštovaizdžio užstatymo potencialą. Kraštovaizdžio politikos įgyvendinimo priemonių sąrašė metropolinių centrų priemiesčio kraštovaizdžio urbanizacijai reguliuoti konkrečių metodinių priemonių kūrimas, deja, dar nenumatomas. Suvokiant metropolizacijos procesų dinamiką ir mastus, reikia konstatuoti, kad kraštovaizdžio apsaugos ir planavimo padėtis metropolinių centrų priemiesčiuose yra kritiška, nepaisant to, kad Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio politikos kryptis bandoma integruoti į įvairaus lygmens ir rūšių planavimo dokumentus. Kraštovaizdžio politikos kryptių formavimą nustatantys planavimo dokumentai yra valstybės, apskrities ir savivaldybės teritorijų bendrieji planai ir specialiojo planavimo dokumentai: žemėtvarkos schemas ir planai (projektai), žemėvaldos planai (projektai), miškotvarkos projektai; miškų tvarkymo schemas ir vidinės miškotvarkos planai (projektai), kraštovaizdžio tvarkymo planai, vandentvarkos schemas ir planai (projektai), saugomų teritorijų tinklų schemas ir atskirų saugomų teritorijų, jų dalių ar jų zonų, kultūros paveldo objektų sklypų

planai (projektai), turizmo ir rekreacijos schemas bei planai (projektai), infrastruktūros plėtos schemas, planai (projektai) ir kita (LR kraštovaizdžio ... 2004). Straipsnyje aptariami metropolinių centrų priemiesčio kraštovaizdžio raidos požiūriu aktualiausi teritorijų planavimo dokumentai.

Savivaldybių bendrųjų ir specialiųjų kraštovaizdžio planų tobulinimo tvarios plėtos požiūriu galimybės

Šalies kraštovaizdžio įvairovės ir savitumo apsauga bei racionalaus tvarkymo svarba LR Vyriausybės pripažįstama ilgalaikiu tikslu (Nacionalinė ... 2003, 2011). Tačiau šiam tikslui įgyvendinti parenkamos išskirtinai gamtosauginės, analogiškos saugomų teritorijų apsaugai ir naudojimui priemonės. Vienas iš vidutinės trukmės kraštovaizdžio uždavinių numato: „atkurti labiausiai pažeistus kraštovaizdžio elementus, saugoti ir gausinti estetines kraštovaizdžio vertybes, stiprinti tradicinio kaimo kraštovaizdžio apsaugą, sumažinti jo vizualinę taršą“. Tačiau nei viena iš numatytų priemonių savo turiniu nepajėgi šio uždavinio įgyvendinti. Trumpalaikiams kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės apsaugos, naudojimo ir planavimo tikslams, kuriais siekiama „nustatyti pagrindines kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės kitimo tendencijas, sudaryti teisingas, ekonomines ir institucines sąlygas išsaugoti ir naudoti šią gamtos ir kultūros paveldo vertybių įvairovę pagal darnaus vystymosi principus“, įgyvendinti nenumatoma sukurti nei metodinių, nei teisinių, nei institucinių kraštovaizdžio ir statybų plėtos jame integralaus planavimo sąlygų. Statybų grėsmė Nacionalinėje darnaus vystymo strategijoje matoma tik saugomose teritorijose. Kad ir kokios būtų aktuali saugomos teritorijos, šiuo aspektu reikia žiūrėti į priekį, naudotis rajoninio planavimo priemone siekiant tai įgyvendinti. TPI (teritorijų planavimo įstatyme) planavimas apibūdinamas kaip perspektyvinis teritorijos vystymo bendrosios erdvinės koncepcijos, žemės naudojimo prioritetų, aplinkosaugos, paminklosaugos ir kitų sąlygų, tikslų ir uždavinių formavimo bei priemonių, reikalingų tiems tikslams ir uždaviniams realizuoti, planavimas (LR teritorijų ... 2004). Tačiau pirmoji planavimo tikslo formuluotė kelia abejonių, ar darnaus vystymo turinys yra visapusiškai suvoktas. Darnaus vystymo koncepcijoje, taip pat ir kraštotvarkos apibrėžime vartojamas terminas *aplinkosauga*, vėliau planavimo tiksluose pakeičiamas terminu *ekologija/ekologinis*. Pirmasis teritorijų planavimo tikslas yra toks: „išlaikyti valstybės teritorijos socialinio, ekonominio ir ekologinio vystymo pusiausvyrą“ (LR teritorijų ... 2004). Aplinkosaugos ir ekolo-

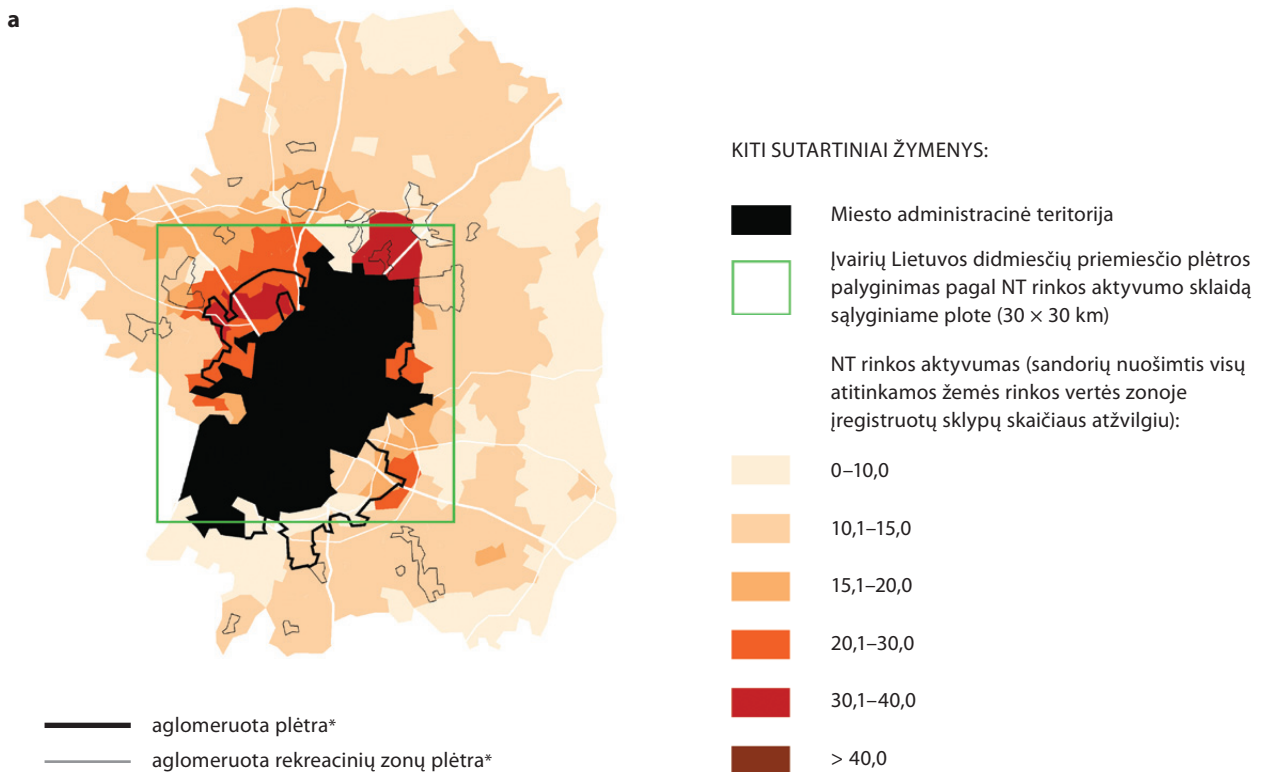
gijos sąvokų sinoniminis vartojimas kelia neaiškumų. Terminu *ekologija* apibūdinamas mokslas, tiriantis gyvųjų organizmų santykius su gyvenamąja aplinka, įskaitant tokius fizinius veiksnius kaip klimatas, geografinės sąlygos, gyvosios ir negyvosios gamtos sąveika (Tarptautinių ... 2008). Sąvoka *aplinkos apsauga* yra platesnio turinio. Aplinkos apsauga (aplinkosauga) – natūralios ir žmogaus paveiktos ar sukurtos aplinkos saugojimas nuo fizinio, cheminio, biologinio ir kitokio neigiamo poveikio ar pasekmių, atsirandančių įgyvendinant planus ir programas, vykdamat ūkinę veiklą ar naudojant gamtos išteklius (Tarptautinių ... 2008). Aplinkosaugos veikloje svarbūs yra biologinės įvairovės, ekologinės sistemos, kraštovaizdžio, sveikos ir švarios aplinkos, racionalaus gamtos išteklių naudojimo aspektai. Nors šiandien termino *ekologija/ekologinis* reikšmė yra platesnė (ekologiškas gyvenimo būdas, ekologinis žemės ūkis, ekologinė architektūra, ekologinis turizmas, ekologija ir estetika), tačiau termino esmė yra žmogaus veiklos santykis su gamtine ekosistema. Terminas *aplinkosauga* apibūdina visas aplinkos apsaugai svarbias sritis ir jų tarpusavio santykius. Kraštovaizdis – tik viena iš aplinkos apsaugos sričių, kurią galima nagrinėti ekologiniu, morfologiniu ir percepciniu požiūriu. Morfologiniai ir percepciniai kraštovaizdžio bruožai lemia kraštovaizdžio charakterį, kurio pažinimas, analizė ir įvertinimas yra vienas iš kertinių tvarios plėtros principų (Europos ... 2000). Taigi suvienodinant šių terminų reikšmę netiksliai įvertinami tvariai plėtrai svarbūs kraštovaizdiniai planavimo veiksniai. Lietuva įsipareigojo integruoti kraštovaizdį į rajoninio planavimo praktiką, tačiau iki šiol Lietuvos teritorijų planavimo įstatyme kraštovaizdžio apsaugą ir planavimą reglamentuoja tik gamtinis karkasas – vientisas gamtinio ekologinio kompensavimo teritorijų tinklas, užtikrinantis ekologinę kraštovaizdžio pusiausvyrą, gamtinius ryšius tarp saugomų teritorijų, kitų aplinkosaugai svarbių teritorijų ar buveinių, taip pat augalų ir gyvūnų migraciją tarp jų (LR saugomų ... 2001). Šiandieninėje rajonų planavimo praktikoje priemiestinių teritorijų urbanistinio plėtojimo kryptis kraštovaizdžio požiūriu nulemia gamtinis karkasas. Urbanistinės struktūros kokybiniai parametrai, deja, dar nėra įdiegti į rajoninio planavimo dokumentus. Neišvystytoje teritorijų planavimo sistemoje nenumatyta nei urbanistinių, nei kraštovaizdinių priemonių valdyti urbanistinę plėtrą (Pakalnis 2008). Problemai iliustruoti pateiksiu keletą pavyzdžių. Vilniaus m. bendrojo plano iki 2015 m. išorinės struktūros sprendiniuose metropolinį žaliąjį žiedą siūloma formuoti atsižvelgiant į gamtinius ir kultūrinius regiono savitumus, tačiau konkretizuojami tik funkciniai gamtinės ir kultūrinės regiono aplinkos sprendiniai –

gamtinis karkasas, saugomos teritorijos (Vilniaus ... 2009). Priemiestinio sostinės žaliojo žiedo zonoje numatomas stichinės ekstensyvos urbanizacijos ribojimas. Tačiau nenumatomos priemonės, kaip reguliuoti užstatymo plėtrą kraštovaizdyje. Tam reikalingas didmiesčio išorinės struktūros detalizuotas planas, kuris gali būti inicijuotas jau kitos savivaldybės administracijos. Bendro pobūdžio rekomendacijos – atsižvelgti į planuojamos teritorijos kraštovaizdžio ypatumus – yra nepakankamos. Konkretizuojant sprendinius, reikia numatyti priemones ar reikalavimus žemesnio lygmens planavimo dokumentams rengti, konkrečių vietovių kraštovaizdžio ypatumams įvertinti. Artimiausiuose Vilniaus miesto priemiesčiuose vyksta aktyvi urbanizacija modernizuojant, papildant ir plečiant esamus centrus bei naujai užstatant plėtrai tinkamiausius plotus, nenustačius kraštovaizdžio apsaugos priemonių. Vykstant padrikai priemiesčio plėtrai prioritetas skiriamas esamos inžinerinės infrastruktūros, socialinio aptarnavimo paslaugų klausimams, neskiriant dėmesio kraštovaizdžio charakterio savitumui kaip svarbios užstatymo plėtrai išėities pozicijos įvertinimui. Kauno miesto bendrajame plane išorės aplinkos, įvardijamos „Kauno arealu“, dalis rengiama tam, kad galima būtų pagrįstai ir organiškai susieti miesto ir jo išorės aplinkos struktūrinius elementus. Remiantis LR saugomų teritorijų įstatymu Kauno priemiestyje išskiriamas gamtinis karkasas, kuris sujungia visas gamtosaugines bei kitas ekologiškai svarbias teritorijas ir sudaro bendrą vientisą gamtinio ekologinio kompensavimo sistemą (Kauno miesto ... 2003). Ši ekologinio stabilizavimo teritorinė sistema sudaro prielaidas saugoti natūralų kraštovaizdį ir gamtinius rekreacinius išteklius, reguliuoti kraštovaizdžio urbanizacijos bei technogenizacijos plėtrą. Kauno priemiestinio arealo urbanistinė struktūra formuojama iš besikartojančių aktyviųjų bei atsvaros erdvių, jungiamų stabiliomis erdvėmis, kurios apibrėžiamos plane, tačiau nenumatomos priemonės, kurios motyvuotai padėtų numatyti užstatymo plėtros pastarosiose erdvėse potencialą. Kraštovaizdžio apsaugos priemonių gyvenamosios statybos požiūriu nustatymas ypač aktualus šioms priemiesčio erdvėms (jos išsidėsto gamtiniu požiūriu vertingose ir patraukliose vietose): išilgai upių, kitų vandens telkinių, pamiškėse, prie šlaitų. Taip pat Kauno priemiesčio areale numatoma nurodytomis kryptimis optimaliai plėtoti gyvenvietes, tačiau konkrečios urbanistinės plėtros ir kraštovaizdžio apsaugos priemonės nenumatomos. Išskirtos estetiniu požiūriu vertingiausios teritorijos, žemesnio lygmens planavimo dokumentams rengti nenumatomas kraštovaizdinių rekomendacijų. Kauno rajono bendrojo plano spren-

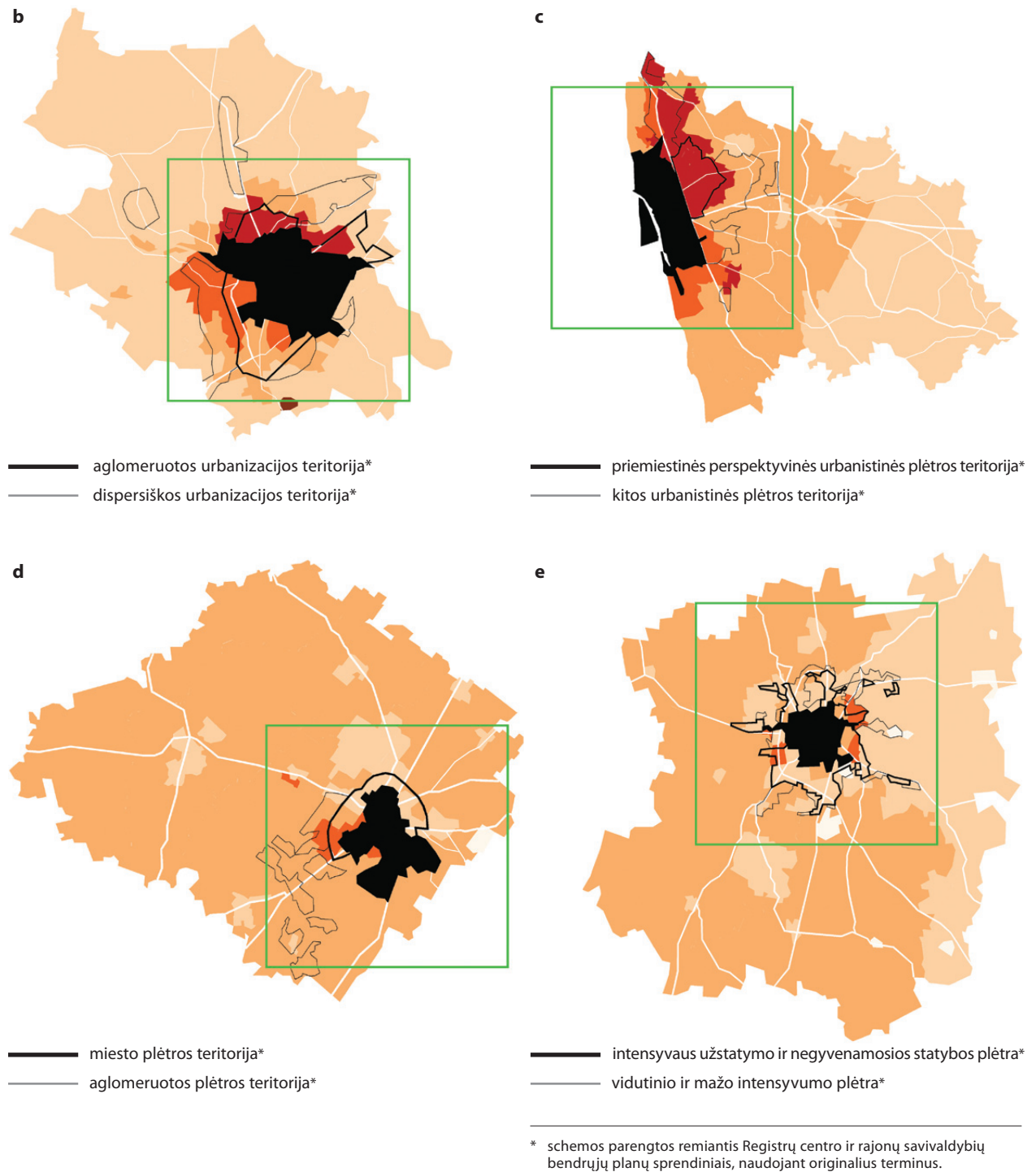
diniuose Kauno priemiestyje parodyti atskiri plotai, kuriems reikalinga parengti detalesnius erdvinio organizavimo, tvarkymo, naudojimo ir apsaugos priemonių planus (Kauno rajono ... 2009; Kauno apskrities ... 2009), tačiau priemiesčio kompleksinio planavimo priemonės nenumatytos. Kauno priemiestyje kraštovaizdžio apsaugos ir užstatymo plėtros požiūriu tarpusavyje derinami tik gamtosauginiai ir miesto išorinio vystymo poreikiai. Klaipėdos rajono bendrojo plano sprendiniams įgyvendinti perspektyvinės miesto plėtros teritorijoje taip pat numatoma parengti tik atskirų veiklos rūšių specialiuosius planus ir plėtros galimybių studijas (Klaipėdos ... 2011). Šiaulių rajono aglomeracinio poveikio zonoje prioritetas teikiamas naujų urbanizuotų vietovių formavimui. Priemonės kraštovaizdžio apsaugai ir darniam jo formavimui sprendiniuose nenumatomos (Šiaulių rajono ... 2006). Panevėžio miesto bendrajame plane (Panevėžio ... 2008) priemiestinę zoną numatoma integruoti į Panevėžio miesto urbanistinę struktūrą, ateityje visą darinį sprendžiant kaip bendrą funkcinę, inžinerinę ir architektūrinę erdvę, tačiau Panevėžio rajono bendrojo plano priemiestinių teritorijų sprendinių dalyje skirtingo intensyvumo statybų plėtros zonos nustatytos be aiškių kraštovaizdinių ar urbanistinių argumentų (Panevėžio ...2008).

Iš minėtų pavyzdžių matyti, kad mūsų metropolitinių centrų priemiesčių kraštovaizdžio apsaugos, naudojimo ir planavimo klausimai rengiant rajonų bendruosius planus nesprenžiami, nenumatomos kraštovaizdžio formavimo priemonės bei reikalavimai ir žemesnio lygmens planavimo dokumentams rengti. Pagrindinė to priežastis – mūsų planavimo įstatymų spragos, kurios nustačius Lietuvos kraštovaizdžio politiką toliau nebuvo tobulinamos.

Rinkos aktyvumo *pasiskirstymas* Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio rajonuose atspindi šių teritorijų realią padėtį (1 pav.). Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rajonuose didžiausias rinkos aktyvumas pasireiškia didmiesčių priemiesčiuose ir beveik sutampa su aglomeruotos urbanizacijos teritorija, numatyta rajonų bendrųjų planų sprendiniuose. Kai kuriais atvejais rinkos aktyvumas pasireiškia priemiesčių gamtinėse teritorijose, nepriskirtose aglomeruotos urbanizacijos plėtrai. Tokia tendencija ypač ryški Vilniaus priemiesčiuose, kiek mažiau išryškėja ir Klaipėdos priemiesčiuose. Kitais atvejais rajonų bendrųjų planų sprendiniuose išskirtose aglomeruotos urbanizacijos teritorijose yra itin mažas rinkos aktyvumas, pavyzdžiui, pietrytinėje Vilniaus priemiesčio dalyje, šiaurinėje ir šiaurės rytinėje Šiaulių priemiesčio dalyje, pietinėje ir šiaurinėje Panevėžio priemiesčio dalyje.

* schemos parengtos remiantis Registrų centro ir rajonų savivaldybių bendrųjų planų sprendiniais, naudojant originalius terminus.

1 pav. Metropolinių centrų priemiesčių rinkos aktyvumas 2006–2011 m. periodu ir perspektyvinė plėtra:

- a) Vilniaus priemiesčio perspektyvinė plėtra 2009–2017 m.,
- b) Kauno priemiesčio perspektyvinė plėtra 2009–2017 m.,
- c) Klaipėdos priemiesčio perspektyvinė plėtra 2011–2019 m.,
- d) Šiaulių priemiesčio perspektyvinė plėtra 2006–2016 m.,
- e) Panevėžio priemiesčio perspektyvinė plėtra 2008–2018 m.

Fig. 1. Metropolitan centers. Urban fringe market activity in the period 2006–2011 and perspective development:

- a) Vilnius urban fringe perspective development 2009–2017,
- b) Kaunas urban fringe perspective development 2009–2017,
- c) Klaipėda urban fringe perspective development 2011–2019,
- d) Šiauliai urban fringe perspective development 2006–2016,
- e) Panevėžys urban fringe perspective development 2008–2018.

Taigi praktika rodo, kad didmiesčių priemiesčiai yra svarbus metropolinio rajono ekonominis vienetas, o rinkos sąlygos atspindi priemiesčių urbanizacijos tendencijas. Tačiau urbanistinis priemiesčių planavimas, pirmiausia orientuotas į ekonominius plėtros aspektus, susilaukia vis daugiau kritikos. Požiūris „nuo atskiro prie bendro“ („*bottom-up*“) planuojant priemiestį užima vis reikšmingesnę vietą (Stöhr, Taylor 1981; The endless ... 2007). Planavimo būdo „nuo atskiro prie bendro“ svarbiausia nuostata – konkrečių vietovių gyventojų poreikių tenkinimas. Pagrindinis šio planavimo principas yra orientuotas į skurdo ir socialinės atskirties sumažinimą, gyvenimo kokybės gerinimą. Kaip rodo užsienio šalių praktika, būtent kraštovaizdžio charakterio koncepcija yra ta tvaraus planavimo priemonė, kuri padeda pastaruosius siekius įgyvendinti. Urbanistinis Lietuvos didmiesčių priemiesčių planavimas turi remtis metropolinio rajono visumos vizija. Kompleksinis priemiesčio kraštovaizdžio galimybių ir apribojimų užstatymo plėtros požiūriu įvertinimas, susietas su konkrečia rajono ir didmiesčio kraštovaizdiniu ir urbanistiniu kontekstu, turėtų tapti priemiesčio tvaraus planavimo pagrindu. Faktinė Lietuvos didmiesčių priemiesčių būklė rodo, kad šiandieninė urbanistinio planavimo sistema neužtikrina priemiesčio tvaraus tvarkymo ir naudojimo.

Rengiant rajoninius Kraštovaizdžio planus, taip pat apsiribojama funkcinį kraštovaizdžio tvarkymo kryptį ir tvarkymo zonų nustatymu (LR kraštovaizdžio ... 2004). Tą rodo šiuo metu ruošiamų, bet dar nepatvirtintų Širvintų, Varėnos rajonų kraštovaizdžio, Trakų rajono gyvenamųjų namų ar kitos paskirties pastatų ir statinių išdėstymo specialiųjų planų užduotys. Parengtas Vilniaus rajono kraštovaizdžio specialus planas, su kurio įvairiais planavimo etapais jau galima susipažinti. Tačiau medžiagos, kurią galima būtų analizuoti ir apibendrinti, dar nėra daug. Taigi svarstyti tenka tik kraštovaizdžio specialiųjų planų rengimo taisykles. Priemiesčio kraštovaizdžio problemoms aktualių rajoninių Kraštovaizdžio planų pagrindinis uždavinys – nustatyti kraštovaizdžio tvarkymo zonas pagal žemėnaudos pobūdį, funkcinį prioritetą bei naudojimo intensyvumą. Nors ir numatyta išskirti kraštovaizdžio erdvinės struktūros vienetus, kraštovaizdžio kokybės tikslai su jais tiesiogiai nesusiejami, atskirai nenustatomos kraštovaizdžio erdvinės struktūros vienetai – kraštovaizdžio charakterio formavimo – kryptys. Kraštovaizdžio struktūros optimalumo rodikliai nustatomi funkciniais kraštovaizdžio tipams, atsižvelgiant į visų skirtingo prioriteto zonų reikalavimus, numatomos priemonės ir apribojimai, užtikrinantys formuojamo gamtinio, kaimiško ir

urbanistinio kraštovaizdžio kokybę. Nustatyti kraštovaizdžio erdvinės struktūros vienetai neintegruojami į konkrečių vietovių vystymo sprendinius. Tik identifikavus kraštovaizdžius, įvertinus jų būdingas charakteristikas, nustačius pagrindines jų formavimo kryptis galima parinkti konkrečiai vietai tinkamus plėtros principus. Remiantis tik šiuo metu galiojančiomis rajoninių Kraštovaizdžio tvarkymo planų taisyklėmis, kurių prioritentinė kraštovaizdžio formavimo kryptis yra funkcinė, nepajėgsime reguliuoti didmiesčio išorinės struktūros kraštovaizdžio charakterio transformacijos metropolizacijos sąlygomis. Sovietiniais metais, rengiant miestų generalinius planus, buvo atliekamas kraštovaizdžio gamtinių sąlygų – kraštovaizdžio gamtinių teritorinių kompleksų – žemėvaizdžių tinkamumo atskiroms funkcijoms (kraštovaizdžio apsaugai, poilsiui, miškų ūkiui, žemės ūkiui, miestų statybai) plėtoti įvertinimas. Žemėvaizdžių tinkamumas kiekvienai konkrečiai funkcijai buvo vertinamas trimis aspektais: technologiniu, ekonominiu ir estetiniu. Žemėvaizdžių palyginamasis įvertinimas atskleisdavo optimalias vietas panaudojimo galimybes funkcinio požiūriu (Vilniaus ... 1993; Šiaulių miesto ... 1980; Palangos ... 1991; Telšių ... 1988; Trakų ... 1984). Būta ir kitų užstatymo vystymo kraštovaizdyje reguliavimo būdų. 1995 m. vienoje iš Vilniaus perspektyvinės raidos koncepcijų, kraštovaizdžio vertinimo dalyje miesto ekologijos ir identiteto požiūriu išskirtos kraštovaizdinės apylinkės, susietos su miesto gyvenamaisiais rajonais. Numatyti būdai, kaip toliau puoselėti Vilniaus savitumą ir ateityje išlaikant vertingus kraštovaizdžio kompozicinius bruožus, kraštovaizdžio ir miestovaizdžio įvairovę, miesto estetiką. 1988–1989 m., rengiant kompleksinį Palangos generalinį planą ir siekiant išvengti ištisinės jūros pakrantės urbanizacijos, buvo priimta V. Stausko parengta urbanistinė ir kraštovaizdžio plėtros koncepcija, vadinama „lizdinio“ pajūrio planavimo metodu (Palangos ... 1991). Vilniaus m. BP iki 2005 m. sprendiniuose suformuluota žaliojo žiedo koncepcija, o stichinė urbanizacija įvardinta kaip didžiausias pavojus sostinės priemiesčio raidai (Daunora 1995). Šiandien stichinės urbanizacijos pasekmėms spręsti bei tvariai metropolinių arealų priemiestinių teritorijų plėtrai įgyvendinti yra svarbus integruotų kraštovaizdžio apsaugos ir užstatymo plėtros jame priemonių nustatymas, jų metodinis parengimas ir įteisinimas teritorijų planavimo įstatyme. Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje Lietuvos kraštovaizdžio išsaugojimo srityje numatyta: „kurti urbanistinio ir agrarinio kraštovaizdžio teritorijų plėtros, tvarkymo ir apsaugos politiką“ (Valstybinės ... 2002). Pagrindinė aplinkos apsaugos, taip pat ir kraštovaizdžio priemonė – planuojamos

ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimas – šiuo metu jau įstatymais patvirtinta (LR planuojamos ... 2005), toliau reikėtų parengti ir įstatymais patvirtinti planuojamos ūkinės veiklos poveikio kraštovaizdžiui ir jo vizualinei raiškai metodiką.

Išvados

Metropoliniai didmiesčių arealai kaip struktūrinis plėtros objektas Lietuvoje neidentifikuojamas. Priemiesčių plėtros problemos sprendžiamos rengiant gretimų savivaldybių planavimo dokumentus, kuriuose metropolinio centro interesai, tarp jų ir kraštovaizdžio formavimo, nėra respektuojami. Pasirašiusi Europos kraštovaizdžio konvenciją Lietuva įsipareigojo integruoti kraštovaizdį į savo miestų ir rajonų planavimo politiką, tačiau iki šiol Lietuvos kraštovaizdžio apsaugą ir planavimą reglamentuoja tik gamtinis karkasas.

Urbanistinis Lietuvos didmiesčių priemiesčių planavimas turi remtis metropolinio rajono visumos vizija. Kompleksinis priemiesčio kraštovaizdžio galimybių ir apribojimų užstatymo plėtros požiūriu įvertinimas, susietas su konkrečiu rajono ir didmiesčio kraštovaizdiniu ir urbanistiniu kontekstu, turėtų tapti priemiesčio tvaraus planavimo pagrindu.

Didmiesčio priemiesčių teritorijų kraštovaizdžio ir jo vizualinio savitumo ir erdvinės struktūros įvairovės apsauga, kraštovaizdžio kompozicinės visumos kūrimas – visa tai reikalauja sukurti kraštovaizdžio užstatymo potencialo nustatymo kompleksinį metodą. Kraštovaizdžio politikos įgyvendinimo priemonių sąrašė turėtų atsirasti ir tokių metodikų kūrimas.

Aktualių rajoninių Kraštovaizdžio planų pagrindinis uždavinys – nustatyti kraštovaizdžio tvarkymo zonas pagal žemėnaudos pobūdį, funkcinių prioritetą bei žemės naudojimo intensyvumą. Čia kraštovaizdžio erdvinės struktūros vienetus būtina susieti su kraštovaizdžio kokybės tikslais, atskirai nustatant jo erdvinės struktūros vienetų charakterių formavimo kryptis. Be jų nepajėgsime reguliuoti kraštovaizdžio charakterio transformacijos metropolizacijos sąlygomis.

Visoje Europoje ir už jos ribų išaugęs poreikis valdyti ir reguliuoti priemiesčio urbanizaciją įpareigoja specialistus ieškoti kompleksinių kraštovaizdžio formavimo priemonių, kurias taikydami žemės valdytojai ir projektuotojai geriau suprastų siūlomų sprendinių poveikį kraštovaizdžiui, nustatytų tinkamiausias priemiesčio užstatymo formas, jas harmoningai įterpdami į kraštovaizdinį kontekstą. Integruotai sprendžiant kraštovaizdžio apsaugos ir užstatymo jame plėtros klausimus svarbu:

- a) vertinant būdingas kraštovaizdžio charakterio savybes nustatyti jas atitinkančią metropolinių arealų urbanizaciją;

- b) priemiestines teritorijas suvokti kaip urbanistinės struktūros ir kraštovaizdžio bendrą planinę ir erdvinę kompoziciją;
- c) nustatyti užstatymo plėtros kraštovaizdyje potencialą ir tinkamiausius užstatymo integracijos kraštovaizdyje principus bei priemones, jas įdiegti į urbanistinio ir rajoninio planavimo dokumentus.

Kraštovaizdžio apsaugos kriterijumi paremta tvari priemiesčių plėtra turėtų tapti priemone, padedančia įgyvendinti tiek miesto, tiek rajono gyventojų gyvenimo kokybės siekius.

Literatūra

- Daunora, Z. J. 2010. Tvarumo ir darnos veiksniai planuojant urbanistinę plėtrą, *Urbanistika ir architektūra* [Town Planning and Architecture] 34(4): 208–215.
- Daunora, Z. J. 1995. Naujos Vilniaus plėtros gairės, *Urbanistika ir architektūra* [Town Planning and Architecture] 1–2 (19–20): 4–27.
- Europos kraštovaizdžio konvencija*. 2000. Florencija.
- Juškevičius, P. 2003. *Miestų ir jų susisiekimo sistemų plėtros harmonizavimas*: habilitacinis darbas. Vilnius: Technika.
- Kauno apskrities bendrasis planas*. 2009. Kauno SĮ „Kauno planas“.
- Kauno miesto bendrasis planas iki 2013 m.* 2003. Kauno SĮ „Kauno planas“.
- Kauno rajono bendrasis planas iki 2017 m.* 2009. Kauno SĮ „Kauno planas“.
- Klaipėdos rajono bendrasis planas iki 2019 m.* 2011. UAB „Urbanistika“.
- Kraštovaizdžio tvarkymo specialiųjų kraštovaizdžio planų rengimo taisyklės*. 2004. LR aplinkos ministerija.
- LR kraštovaizdžio politikos krypčių aprašas*. 2004.
- LR planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas. Nauja redakcija. 2005, *Valstybės žinios*, Nr. 84-3105.
- LR saugomų teritorijų įstatymas. 2001. *Valstybės žinios*, Nr. 108-3902. Vilnius.
- LR teritorijų planavimo įstatymas. Nauja redakcija. 2004. *Valstybės žinios*, Nr. 21-617.
- Nacionalinė darnaus vystymo strategija*. 2003. LR aplinkos ministerija, Lututė.
- Nacionalinė darnaus vystymo strategija*. 2011. LR aplinkos ministerija, Lututė.
- Pakalnis, M. 2008. Teritorijų planavimo sistemos tobulinimo perspektyvos, iš Konferencija „Darni urbanistinė plėtra Lietuvoje – problemos ir sprendimo būdai“, *Valstybės žinios*: 25–37. Vilnius, Seimo leidykla.
- Palangos miesto generalinis planas*. 1991. MSPI, LSAMTI. UAB „Urbanistika“ archyvas.
- Panevėžio m. bendrasis planas iki 2017 m.* 2008. UAB „Urbanistika“.
- Panevėžio rajono bendrasis planas iki 2018 m.* 2008. UAB „Panprojektas“.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. 2008. Vilnius.
- The endless city*. 2007. Phaidon.

- Telšių miesto generalinis planas*. 1988. MSPI. UAB „Urbanistika“ archyvas.
- Trakų miesto išplanavimo projektas*. 1984. MSPI. UAB „Urbanistika“ archyvas.
- Šiaulių rajono bendrasis planas iki 2016 m.* 2006. UAB „Urbanistika“.
- Šiaulių miesto generalinis planas*. 1980. MSPI. UAB „Urbanistika“ archyvas.
- Stöhr, W. B.; Taylor, D. R. F. (Eds.). 1981. *Development from Above or Below? The Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Valstybinės ilgalaikės raidos strategija*. 2002. Vilnius.
- Vilniaus miesto bendrasis planas iki 2015 m.* 2009. Vilniaus SĮ „Vilniaus planas“.
- Vilniaus miesto generalinis planas*. 1993. UAB „Urbanistika“.
- UAB „Urbanistika“ archyvas.

METROPOLITAN CENTRES. URBAN FRINGE LANDSCAPE PROTECTION AND PLANNING

G. I. Laukaitytė-Malžinskienė

Abstract. The paper considers requirements of the European Landscape Convention as well as obligations of Lithuania in the field of implementation of such requirements. Furthermore, it discusses advancing general and concrete political and legal tools, which are imposed on the national landscape protection, regulation and planning. Landscape protection is proposed to orient towards protection and maintenance of characteristic features, while sustainable development is achieved via landscape planning. The important problems of metropolitan centre fringe landscape formation are analysed. While preparing general plans of cities and district municipalities, district landscape plans give insufficient attention to preservation of landscape characteristics. That is the reason tools for integrated landscape protection and urban development have been proposed in the paper as well as ways for their implementation into the national planning practice. With the help of these tools, land proprietors and urban planners will better understand the influence of proposed decisions on landscape and determine the most suitable urban development forms in the metropolitan fringes. Sustained metropolitan fringe development should be supported by the criterion of landscape protection. It has to implement life quality aspirations of people living both in cities and districts.

Keywords: city, urban fringe, metropolitan area, metropolisation, sustainable development, landscape character.

GIEDRĖ I. LAUKAITYTĖ-MALŽINSKIENĖ

Master of Architecture, extramural doctoral student, Department of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lietuva
E-mail: laukaitytedre@hotmail.com

Research interests: landscape planning, landscape design, city public spaces, historical parks and gardens.